

Troelstra en de SDAP in het eerste decennium van deze eeuw.

Dr. A.F. Mellink

Het is, wel beschouwd, eigenaardig gesteld met het beeld van Pieter Jelles Troelstra, de leidsman van de SDAP, in onze vaderlandse geschiedschrijving. In feite wordt dit in hoge mate bepaald door 's mans vierdelige Gedenkschriften, waaraan alle bezwaren van het genre kleven. 1)

Afgezien van enige kleinere boekjes als dat van Johan Winkler en van Jelle Troelstra, de zoon, 2) is er nadien vrijwel niets van biografische aard verschenen over wie toch als een onzer grote staatslieden van het begin der twintigste eeuw, met en tegenover Kuyper vooral, te boek staat.

Jan Romein, nam hem, in tegenstelling met Domela Nieuwenhuis, niet op in zijn "Erflaters van onze beschaving", in afwijking van een aanvankelijk voornemen, maar heeft wel een korte karakteristiek gegeven in enige bladzijden van zijn boek "De lage landen bij de zee". 3) Hoewel hierin de visie van Troelstra's marxistische tegenspelers in zijn partij (met wie de schrijver geestelijk nauw verwant was) duidelijk tot uitdrukking kwam, is deze beschouwing als uitgangspunt niettemin zeer bruikbaar, omdat zij de elementen van idealisering-zonder-meer geheel mist. Sinds 1903, lezen we daar, het jaar van de spoorwegstakingen tijdens het "woelige kwartaal", "verloor zijn leiding elke zekerheid, hoe vaak hij ook nog overwon". 4) Het element van onzekerheid, onvastheid in de leiding, weifeling op beslissende ogenblikken is inderdaad het kernpunt bij de kritische ontleding van Troelstra's politieke loopbaan en is dan ook van vele kanten in de socialistische beweging hier te lande bij tal van gelegenheden als grief tegen hem aangevoerd. Latere wetenschappelijke onderzoeken van bepaalde episodes uit de geschiedenis der arbeidersbeweging, de dissertaties met name van A.J.C. Rüter over de spoorwegstakingen van 1903 en van Fr. de Jong Edzn. over de marxistische schrijver J. Saks, bevestigen in wezen de karakteristiek die Romein destijds gaf, aan de hand van nadere feitelijke documentatie en weerspreken veelal de voorstelling van de Gedenkschriften. 5) Prof. de Jong spreekt bij alle voorzichtigheid toch van Troelstra's standpunt "geen enkel standpunt speciaal in te willen nemen" als echte middenman in de partij. 6)

Tot goed begrip van zaken is het gewenst te beginnen met een globale periodisering van Troelstra's carrière van 1892 af, toen hij te Leeuwarden in de kring der Friese Volkspartij debuteerde, tot aan zijn afscheid in 1925 te Den Haag. De hierbij onderscheiden periodes vallen samen met een aantal wezenlijke ontwikkelingsstadia van de Nederlandse sociaal-democratie en worden gemarkeerd door enkele hoogtepunten, "grote momenten", waarin naar het oordeel van zijn critici het talent van de leider telkens tekort schoot. Allereerst is er de periode 1892-1897, waarin de jonge advocaat na een korte, maar fel bewogen Friese episode en een nog korter verblijf te Amsterdam (1893) zich van Utrecht uit wijdde aan de propaganda van het socialisme in woord en geschrift. In dit tijdvak valt de stichting der nieuwe partij, de SDAP, tegenover de oude bond van Domela, die steeds meer naar het anarchisme neigde, door de "twaalf apostelen". Met de eclatante stembusoverwinning van 1897, die Troelstra in drie noordelijke districten succes opleverde, begint dan de parlementaire activiteit van de socialistische Tweede Kamerfractie

met Troelstra aan het hoofd, en tegelijk de periode van de snelle opgang van de beweging. In eendrachtige samenwerking van de haar toestromende proletarische en intellectuele krachten scheen de partij op weg naar een grote toekomst. Dan volgen de gebeurtenissen van 1903 en openbaren zich de inwendige tegenstellingen in steeds sterker mate om ten slotte te resulteren in de scheuring van 1909, die de uiterste linkervleugel uitstootte. Voldoende klaarheid bleek ook daarmee nog niet geschapen, want vier jaar later, in 1913, beleefde de partij een interne crisis in optima forma over de vraag van toetreding tot de regering na de verkiezingen van dat jaar, die de SDAP een aanzienlijk versterkte parlementaire positie hadden opgeleverd. Niet minder scherp dan tevoren stonden ook nu de standpunten van links en rechts tegenover elkaar en even wankelend was ook de houding van Troelstra in deze aangelegenheid. Kort nadien schiep het uitbreken van de Wereldoorlog I geheel nieuwe verhoudingen in Nederland en Europa. Troelstra ontplooidde grote activiteiten op het internationale vlak (conferentie van Stockholm in 1917) die echter niet met succes werden bekroond. De roerige dagen van november 1918, na de Duitse "Revolutie" vormen a.h.w. de apotheose van deze fase en eigenlijk ook van de gehele levensloop van Pieter Jelles. Juist over deze episode ontbreekt tot dusver feitelijk nog iedere wetenschappelijk-kritische studie.^{x)} De jaren 1918 tot 1925 ten slotte kunnen slechts als een naspel in Troelstra's leven beschouwd worden.

De bedoelde "grote momenten" zijn dus de jaren 1903, 1913 en 1918, en misschien ook 1909, dat echter met een "overwinning" eindigde in tegenstelling tot de andere episodes waarin Tr. in een of andere vorm moest retireren. Ook de eerste periode (1892-1897) blijkt trouwens bij nader onderzoek reeds dezelfde kenmerkende "gespletenheid van geest" (Rüter) 7) te demonstren, van Troelstra's optreden in de eigen Friese omgeving in de depressie-jaren 1892-1893 af. Om allerlei redenen was dit debuut geen onverdeeld succes en het werd dan ook door een spoedig vertrek naar het Westen afgebroken. 8) In deze bijdrage mogen wij ons echter met name richten op de derde periode, die wel de meest beslissende in het leven van de politicus en zijn partij geweest is en die ongeveer samenvalt met het eerste decennium der eeuw.

Sinds 1897, het jaar van de intrede van Troelstra in de Tweede Kamer, was de toeloop tot de nieuwe partij groter omvang gaan aannemen en ging zij aldra beschikken over een kader van eersterangskrachten op vele gebieden, dat aan haar propaganda in de jaren rond de eeuwwisseling grote stootkracht verleende. Reeds voor de verkiezingen van '97 hadden zich de dichters Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst-van der Schalk als leden gemeld, zij behoeften met de mede-oprichter der partij Frank van der Goes tot de vooraanstaanden van de litteraire generaties van '80 en '90. Spoedig volgde nu de toetreding van anderen uit de kring van het politiek radicalisme als de vrijdenker A.H. Gerhard, de gefortuneerde Middelburgse houthandelaar F.M. Wibaut, een figuur met uitgesproken Multatuliaanse en Fabian-socialistische inslag, 9) en iets later ook zijn ex-stadgenoot P.L. Tak, die reeds een grote journalistieke reputatie genoot, door zijn weekblad De Kroniek vooral. Hoewel met name in het hart der arbeidersbeweging: Amsterdam de anarcho-syndicalistische invloed van Domela en de zijnen zich sterk en blijvend deed gelden, begon de aantrekkingskracht van de sociaal-democratie nieuwe stijl, in de geest van de Tweede Internationale en van de Duitse zusterpartij onder het theoretisch opper-

x) Deze leemte is inmiddels opgevuld door het pas verschenen werk van H.J. Scheffer.

rabbinaat van Kautsky, zich ook hier te lande te doen gevoelen, niet alleen meer in de agrarische noordelijke provincies, waar de eerste electorale successen geboekt waren, maar ook elders. Kenmerkend is de sterke greep die de socialistische propaganda ook op de toenmalige studentengeneraties aan de universiteiten van Amsterdam en Leiden en te Delft kreeg, zodat vele later bekend geworden figuren door de wekroep van Troelstra en de zijnen - toen nog een eenheid, naar het scheen - tot deelneming aan de strijd der arbeiders werden bewogen.

Onder de propagandisten der partij behoorde Pieter Jelles immers tot de meest onvermoeibare, zowel met het woord als met de pen (in 1900 trad hij als hoofdredacteur van het nieuwe dagblad Het Volk op). Hij trok het gehele land door om de socialistische boodschap te verkondigen op een wijze die de gemiddelde man uit de arbeidersklasse en de kleine burgerij wist te pakken. Wat het eigenlijke proletariaat der grote steden betreft waren het voornamelijk de Joodse diamantbewerkers van Amsterdam, die in grote getale tot de SDAP toetraden. Reeds in 1893 had Troelstra met enkele van hun latere leidende figuren, met name Henri Polak, contact gelegd en hun rol is vooral in de hoofdstad steeds zeer opmerkelijk geweest. Ook op het gebied der vakorganisatie die model stond voor de gehele "moderne" beweging nadien. Het waren de wittebroodsweken der jonge partij, die zich één groot gezin voelde, nog niet verdeeld door de weldra aan de dag tredende theoretische en tactische meningsverschillen die van 1901 af reeds tot de eerste conflicten leidden. Bij de verkiezingen van laatstgenoemd jaar bleken overigens het aantal socialistische kiezers en gekozenen sterk te zijn gestegen, hoewel Troelstra zelf in zijn Fries district Tietjerksteradeel de nederlaag leed. Het was typerend voor de situatie zoals deze sinds '97 was komen te liggen, dat nu alles op haren en snaren werd gezet om hem in een Amsterdams district herkozen te krijgen, hetgeen in 1902 met inspanning van werkelijk de uiterste krachten gelukte in III, het district der diamantbewerkers, dat de grootste afdeling der partij vormde. Allen tot de redacteurs van het theoretische maandblad De Nieuwe Tijd (Van der Goes, Gorter en H. Roland Holst) toe, namen deel aan het systematisch huisbezoek, dat door de onverstoorbare onderwijzer-organisator J.C. Cetoeh op touw was gezet en waarbij ook de kleinste straatjes niet vergeten werden. Als voorzitter van afdeling III fungeerde toen de rabbijnzoon D.J. Wijnkoop, nauwelijks zesentwintig jaar oud, die als student vooral door Troelstra's woord gegrepen was en als redacteur van Propria Cures reeds van zich had doen spreken. 10) Van de bovenbedoelde studentengeneratie van 1900 zou hij zich met W. van Ravesteyn als een der meest radicalen ontpoppen, terwijl de Delftenaren J.W. Albarda en Th. van der Waerden als meer bezadigde politici en de Amsterdammers W.A. Bongers, H. Bolkestein en N.W. Posthumus als hoogleraren bekendheid zouden verwerven. Laatstgenoemde, eenmaal groot beoefenaar van de economische geschiedenis en schepper van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, wees als jong student Troelstra op de kansen voor propaganda onder de arbeidersbevolking in de huisindustrie van de Langstraat, waarmee hij door zijn studie in aanraking was gekomen: na aankomst werden beiden echter op stenen onthaald! 11) Aldus werd aan de vooravond van het woelig kwartaal van 1903 de partijleider die in een Fries district was verstoten, te Amsterdam op het schild verheven in nog volkomen eensgezindheid, al moest in dit geval zelfs Henri Polak de plaats afstaan die hem anders zeker zou zijn toegefallen.

Niettemin waren de interne geschillen in kiem reeds aanwezig sinds dat gedenkwaardige congres van 1901 waar het eerste treffen tussen Troelstra en Gorter plaats vond over het agrarisch vraagstuk en waar niet zozeer de zaak zelve, als de wijze waarop zij getrakteerd werd tot de eerste, ook persoonlijke verwijdering voerde. De redactie van het maandblad De Nieuwe Tijd met haar secretaris J. Saks (P. Wiedijk) als achtergrondfiguur zou in de komende jaren steeds meer als woordvoerdster van het principieel Marxisme in de partij gaan optreden en daarbij duidelijk de vorm van een samenhangende groep aannemen, die de politieke en vooral de parlementaire leiding voortdurend met de theoretische grondslagen der beweging trachtte te confronteren. In wezen was het vrijwel de gehele intellectuele bovenbouw der partij die in de voorafgaande jaren uit de groten-deels reeds genoemde nieuwe recruten gevormd was, die zich aan haar zijde schaarde. Was het niet Wibaut die vlammend van verontwaardiging op het congres van 1901 aan Troelstra zijn houding tegenover Gorter verweet, waarvan ook de bezadigde W.H. Vliegen schrijft: "Blijkbaar was het kongres ook van meening dat Gorter niet fair behandeld was." 12) Vanaf dat moment leerde men beter de kunst-grepen kennen waarvan Troelstra zich in het politieke verkeer-reeds in zijn Friese periode - placht te bedienen en die meer in de sfeer van de intrige lagen dan de over het geheel zeer idealistisch gestemde Nieuwe Tijd-mensen van litteraire of academische komaf bleek te kunnen bekoren. Als een van de meest rigoureuze der "orthodoxe" marxisten dient nog de in 1902 toegetreden astronoom Anton Pannekoek te Leiden te worden genoemd, misschien de belangrijkste van de Nederlandse theoretici en een die ook internationaal grote naam zou krijgen; hij behoorde met zijn vriend Gorter tot de meest intransigenten. Volledig begrip tussen hen en de gewiekste parlementariër en agitator zonder eigenlijk-wetenschappelijke zin die Troelstra was, kon er niet zijn en is er ook niet lang geweest. Dramatisch is het niettemin te zien hoe de jonge partij weldra door de inwendige tegenstellingen verscheurd werd en hoe de Friese advocaat-dichter, de "boerentelg die steeds een beetje den stempel bleef dragen van zijn noorderlijken en provincialen komaf" (Van Ravesteyn.) 13) in botsing kwam met vrijwel al diegenen die kort voor of na de eeuwwisseling uit de intellectuele elite van Holland tot de arbeiderspartij waren toegetreden. Ten dele waren het als gezegd zeer persoonlijke eigenschappen zijnerzijds die het conflict feller toespitsten dan bij een meer zakelijke benadering van de geschillen nodig ware geweest.

Het jaar 1903 verrichtte echter het onherstelbare, de te volgen tactiek ten aanzien van de algemene werkstaking tegen de wetten van Kuyper was de twistappel die de partijen binnen de partij voorgoed uiteendreef, getuige vooral Gorters in dit jaar over Troelstra's leiding gesproken woorden. Op een beslissend moment had Troelstra in zijn Volk-artikel "Wat nu?" weifeling getoond bij het voortgaan op de eenmaal ingeslagen weg en de kritiek daarop bleef hem niet bespaard. De verwijten van onvaste leiding waren dan ook algemeen, ook van de zijde der reformistisch gezinde rechter-vleugel der partij, waarvan vooral J.H. Schaper de exponent was, de Groninger schildersknecht die in de Kamerfractie reeds een belangrijke plaats innam. Naar prof. Rüter heeft aangetoond was Pieter Jelles op grond van dit algemene verzet genoopt als hoofd-redacteur zijn ontslag te nemen 14). Een en ander heeft Troelstra later - en hier komt zijn onwaarschijnlijkheid tot uitdrukking - eenzijdig als grief tegen de Nieuwe Tijd-groep gehanteerd en deze ging

hij als de voornaamste haard van verzet tegen zijn beleid beschouwen. Een der scherpste critici van de onvaste leiding was op het Enschedees congres van 1903 echter P.L. Tak, die tot het centrum der partij behoorde en nu tot opvolger van Troelstra als hoofdredacteur werd uitverkoren. In de komende jaren zou hij, die evenals zijn vriend Wibaut meer Fabian dan Marxist was, een steeds groter plaats in de opperste leiding gaan innemen, zodat hij enigermate als een concurrent van Troelstra kon gelden en door deze en anderen ook ongetwijfeld als dusdanig is beschouwd.

Tak zelf wilde boven de richtingen staan en slaagde er ook inderdaad enige jaren in het ventrouwen van alle stromingen in de partij, met inbegrip van de Nieuwe Tijd-groep, te genieten. Onder invloed mede van de eerste Russische revolutie kreeg de marxistische richting in de SDAP een krachtige impuls, terwijl zij zich bovendien gesterkt voelde door de besluiten van het internationaal congres van Amsterdam in 1904 tegen het "revisionisme" in leer en praktijk. De gewezen radicaal-liberaal Tak, man van grote eruditie en weinig ambitie, zag een taak op zich neerkomen die boven zijn macht lag, hoezeer hij ook de tegenstellingen in een geest van waarlijke tolerantie trachtte te vernachten 15). Zelf woonde de reeds bedaagde journalist-politicus in het district III te Amsterdam, waar de partijstrijd het felst woedde en soms zeer geëmotioneerde vormen aannam tussen Wijnkoop met aanhang enerzijds en zijn "rechtse" tegenstanders anderzijds. Ook Wibaut, die sterker dan Tak naar links overhelde, kwam zich in 1904 in het district vestigen om zijn aandeel in de strijd te nemen. In 1905, het Haags congres der SDAP, door Troelstra "het slechtste congres" genoemd, 16) ging de meerderheid in het partijbestuur op de Nieuwe Tijd-groep over, onder het presidium eerst van Tak, daarna van Wibaut. Het is op dit congres dat Troelstra tegenover de jonge garde van aankomende politici zijn gevelegelde woord lanceerde van de "steigerende veulens" die naar hij hoopte eenmaal "degelijke karrepaarden" zouden worden - is hij het zelf wel ooit geworden, vraagt men zich af? Tot het gezelschap alsdus gekwalificeerden behoorde allereerst David Wijnkoop die als voorzitter van Amsterdam III en de hoofdstedelijke federatie reeds een belangrijke positie was gaan innemen, agitator ook hij van niet geringe bekendheid naar het voorbeeld van de ook door hem bewonderde Lassalle, slagvaardig debater bovendien, maar een overtuigd medestander van Gorter en de zijnen. Tot de veulens moet voorts Troelstra's latere opvolger Alkardus gerekend worden, in deze tijd nog minder prominent, maar wiens loopbaan zelfs tot het ministerschap en het ambt van staatsraad zou leiden.

In de nieuwe partijleiding had Troelstra zelf geen zitting en wel dra opende hij tegen haar de guerrilla. Met gebruikmaking van al zijn agitatorische heden en heden zou hij zich nu over het hoofd van de marxistische kopstukken heen richten tot de rank and file der partij, tot de doorsnee-aanhangers in het land, daarbij speculerend op een bij velen voorkomend parti-pris tegen de intellectuelen en hun theoretische haarkloverijen.

Aan de vooravond van het Utrechts congres van 1906 verscheen bij overrompeling zijn brochure "Inzake partijleiding", waarin Troelstra zijn opgepotte grieven luchtte en volgens zijn oude medewerker sinds 1892 Frank van der Coes niet aarzelde "bewuste leugens" aan de man te brengen. 17) Met de op dit congres aanvaarde motie die aan de vrije kritiek zekere beperkingen oplegde en ook de onafhankelijkheid van het maandblad De Nieuwe Tijd aan banden wilde leggen, begon het getij duidelijk te keren ten gunste van de rechtervleugel,

hetgeen a.h.w. gesymboliseerd wordt door het optreden van Vliegen als de nieuwe partijvoorzitter en feitelijke hoofdredacteur van Het Volk na het bedanken van Tak. De Nieuwe Tijd-groep reageerde op deze koerswending met haar collectieve "dienstweigering", die het afwijzen van alle functies in partijbestuur en programherzieningscommissie en de terugtrekking uit de propaganda inhield.

De groeperingen kwamen zodoende feller dan tevoren tegenover elkaar te staan. In deze fase is de rol van de afgematte Tak vrijwel uitgespeeld. Had Troelstra hem op het congres te Utrecht niet openlijk gedesavoueerd door zijn verklaring dat Tak in de Kamer bij het debat over het wetsontwerp op het arbeidscontract een "treurig zwak figuur" had geslagen? 18)

Een voorname rivaal naar het leiderschap was uitgeschakeld en overleed in 1907 in eenzaamheid. Wanneer er voortaan nog een zeker tegenwicht bestond tegen het eenzijdig drijven van Troelstra in de richting van een door geen principiële kritiek geremde persoonlijke politiek, dan was het in feite de figuur van Vliegen die als stabiel element rechts van het midden de wagen in het spoor trachtte te houden. In deze oud-medewerker van Domela Nieuwenhuis was al sinds vele jaren de traditie van de "parlementaire" sociaal-democraten belichaamd en hij wist zich op zijn posten te handhaven ondanks de liefelijkheden die de "middenman" Troelstra ook aan zijn adres placht te debiteren ("als Vliegen nog meer uitglijdt, komt hij terecht bij de vrijzinnig-democraten" in een kerstrede van 1906 19)). Meer dan de altijd wat kortaangebonden Schaper had Vliegen de teugels in handen en wist hij veelal de koers te bepalen ten gunste van een wel overwogen en beredeneerde reformistische politiek. Is het te veel gezegd dat Pieter Jelles tegen deze gewezen typograaf van opmerkelijke kwaliteiten, die hem tot een bijzonder knappe autodidact stempelen, toch eigenlijk niet geheel opgewassen is geweest en voor hem meermalen de vlag heeft moeten strijken? Vliegen die naar eigen woorden lang "woedend" geweest was over de wijze waarop Troelstra zich destijds in de sociaal-democratie had menen te moeten introduceren 20), geeft ook in zijn geschiedwerken een bezadigd slotoordeel over de persoon en de politicus Troelstra, waarbij de eigenlijke zwakheden die hem meer dan iemand bekend zijn geweest, toch wat worden bemanteld. Ergens gaat zijn voorkeur zeker uit naar Tak met wie hij op velerlei gebied had samengewerkt, de man links van het midden, wiens aard hem meer moet hebben gelegen en ook naar Wibaut, de man nog verder naar links, straks zijn confrater in het Amsterdamse college van B. en W. Men leze de zo indringende levensschetsen die hij aan deze beiden in "Die onze kracht ontwakende deed" wijdde. 21)

De fatale scheuring echter in de gelederen der Nederlandse sociaal-democratie, die Tak had pogen af te wenden, maar die ten slotte op het buitengewoon congres te Deventer in 1909 toch haar beslag kreeg, heeft ook Vliegen niet kunnen tegenhouden, hoezeer hij aanvankelijk daartoe gezind was. Alleen in Nederland leidde de strijd der richtingen tot dergelijke vroege consequenties, terwijl elders juist de eenheid der partijen op de dagorde stond. Ook in de grote Duitse partij, waar aan onderscheid van stromingen toch geen gebrek was, was voor 1914 van een schisma geen sprake en Rusland, waar vele fracties elkaar bestreden in de ten dele ondergrondse, ten dele in de emigratie werkende organisatie, lag wat buiten de directe gezichtskring. Het doordrijven van deze scheuring komt ten slotte op het conto van Troelstra te staan, die weliswaar steeds weigerde zich of bij de Nieuwe Tijd-groep of bij de revi-

sionisten te laten indelen en een soort integrale tussenpositie wilde innemen, maar juist in dit opzicht voordurend faalde naar beide zijden, omdat zijn standpunt steeds zo weinig vast omschreven bleef. Een belangrijk onderdeel van zijn tactiek was om elementen van verdeeldheid in het kamp der marxisten aan het licht te brengen en uit te buiten. Het gelukte op het Haarlems congres van 1907 om Van der Goes te bewegen zijn tegenbrochure over "Verkeerde partijleiding" niet te publiceren en de vooraanstaande Nieuwe Tijd-mensen in de propaganda te doen terugkeren. Sedert deze "verzoening" van Haarlem tekenden zich duidelijker de nuanceringen van radicale en meer naar het centrum neigende marxisten af, de steile figuren van Gorter en Pannekoek enerzijds, van H. Roland Holst, Wibaut en Van der Goes anderzijds zijn hier de representanten. De radicale richting vond haar weerspiegeling bij de linkerhelft van Amsterdam III, wier voormannen Wijnkoop en Ceton en het najaar van 1907 met de Rotterdammer Van Ravesteyn overgingen tot de uitgave van hun marxistisch weekblad De Tribune. Dit was het triumviraat van jongere "marxisten" dat later de leiding van de Hollandse Communistische Partij zou vormen in de jaren 1918-1925 en dat in deze tijd nog de onvoorwaardelijke steun van Gorter genoot. De partijstrijd ging hiermee een ongewoon roerige fase in, waarbij als complicerende factor nog kwam dat Troelstra in de Kamer juist voor het derde Amsterdamse district zitting had van de partijorganisatie aldaar dus afhankelijk was. Hoewel de Tribune op voortreffelijke medewerkers kon bogen, tot de secretaris der Internationale Camille Huysmans toe, moest haar veelal bijtende kritiek op het beleid van de Kamerfractie vooral de aanwezige tegenstellingen toch wel op de spits drijven, met name naar aanleiding van het debat over de interpellatie-Troelstra inzake de werkloosheid in het najaar van 1908, waarbij men hem weet tegenover Treub de marxistische crisistheorieën geen recht te hebben gedaan. De Tribunisten traden als een hecht georganiseerde groep binnen de partij op en in het bijzonder de parlementariërs Schaper, Helsdingen en ook Troelstra beschouwden haar als een hinderlijk blok aan het been bij hun politieke werkzaamheid. Tendenzen van toenadering tot de burgerlijke linkerzijde-vrijzinnig-democraten en unie-liberalen - bij het nastreven van bepaalde politieke of sociale hervormingsmaatregelen waren immers bij de Kamerfractie der SDAP in dit gehele decennium steeds te bespeuren en waren voor de marxistische linkerflank voortdurend een steen des aanstoots. Opmerkelijk is het dat de Tribune zich ruim een jaar tamelijk wist te handhaven mede dank zij de bescherming die meer gematigden als Albarda en Van der Waerden haar publiekelijk boden en de hulp van invloedrijke medestanders in het partijbestuur, waarin Wibaut en M. Mendels toen zitting hadden, terwijl Vliegen, als gezegd, aanvankelijk niet van zins was aan het blad zijn recht van bestaan en vrijheid van kritiek te betwisten. De situatie was evenwel als in 1905-1906 weer zo, dat Troelstra geen deel uitmaakte van het partijbestuur en daarom van buitenaf zijn actie opzette tot uitbanning van Wijnkoop c.s. Hoewel de meerderheid van het P.B. een zekere modus vivendi met de Tribunisten had gevonden, namen de extremen van rechts (Schaper vooral) en Troelstra hiermee geen genoegen en wisten zij het daarheen te leiden dat een buitengewoon congres werd bijeengeroepen dat over het lot van de Tribune zou moeten beslissen. In februari 1909 vergaderde dit te Deventer, het trok de algemene aandacht in het land. Als lokaas voor de linkse elementen werd hier een marxistisch weekblad als bijblad bij Het Volk onder redactie van Wibaut en mevrouw Holst in het vooruitzicht gesteld, de Tribune

zou dan moeten verdwijnen en bij weigering zouden de redacteuren ge-
 royeerd worden. Tijdens de zeer bewogen discussies voerden vrijwel
 alle vooraanstaanden het woord, zelfs het gezaghebbend woord van
 de Duitse theoreticus Kautsky kwam er in briefvorm aan te pas.
 Hoewel een grote minderheid zich tegen royement verzette, werden
 de voorstellen toch aangenomen en voltrok zich de splitsing in de
 partij en in de gelederen der marxisten. Immers met Wijnkoop,
 Van Ravesteyn en Ceton gingen Gorter, Pannekoek en Saks heen, ter-
 wijl Van der Goes, Wibaut en H. Roland Holst, die op het congres
 ten gunste van de Tribune hadden gesproken, bleven om hun doodge-
 borenen Weekblad te gaan redigeren. Ongetwijfeld hebben de tempera-
 menten van de tegenover elkaar staande personen bij deze gebeurte-
 nissen een rol gespeeld. Enerzijds de felheid van Troelstra die
 tegen de afgescheidenen weldra het parool "Drukt ze dood, die
 scheurmakers!" uitgaf, anderzijds Wijnkoop, die aan het spelen van
 een waarlijk leidende rol in de SDAP niet was toegekomen, wat met
 zekere neigingen tot impossibilisme kan samenhangen.
 Tot de medestanders van de Tribune in Amsterdam III behoorden aan-
 vankelijk enkele van de vooraanstaande Joodse diamantbewerkers als
 Loopuit en de De Levita, oude connecties van Troelstra sinds 1893.
 Ook Henri Polak had aan de Tribune meegewerkt en trad op het
 Deventer congres als haar pleitbezorger op. Hoe invloedrijk deze
 geëmancipeerde Joden te Amsterdam in de socialistische beweging
 ook waren (men denke ook aan Wijnkoops tegenstander S.R. de Miranda,
 de latere wethouder), ten opzichte van de partij als geheel was er
 toch een zekere remming die verhinderde dat zij ooit werkelijk op het
 eerste plan kwamen. De belangrijkste van hen allen, Henri Polak,
 meer Fabian dan Marxist als Wibaut, ruimdenkend man, partijvoor-
 zitter in de jaren na 1900, toen alles nog meer harmonieus was,
 eerste voorzitter van het N.V.V. in 1905, had zich gaandeweg uit het
 engere partijleven teruggetrokken op zijn bolwerk, de diamantbe-
 werkersbond, om te Deventer nog eens te verschijnen als laatste
 woordvoerder van het congres. Henri herinnerde er bij deze gelegen-
 heid aan hoe ook hij in 1902 als Kamerkandidaat plaats had moeten
 maken voor Troelstra, wat hem toen "niet gemakkelijk" gevallen was.²²⁾
 Nooit zouden Wibaut of hij in de Tweede Kamer zitting nemen naast
 Troelstra, maar zij vonden uiteindelijk, evenals Mendels, een hun
 passende plaats op veilige afstand, aan de overkant van het Binnen-
 hof in de Senaat.
 Na het Deventer congres was de eigenlijke kracht van de marxistische
 falanx in de SDAP gebroken. Met name H. Roland Holst zag dit spoedig
 in en sprak dit met de haar eigen onverbiddelijke waarheidsliefde
 het volgend jaar ook uit, waarmee zij het gehele congres een ogen-
 blik blokkeerde: ook voor haar was er geen plaats meer in de partij
 die Pannekoek uit het land gedreven en Gorter uitgeworpen had, be-
 toogde zij (Pannekoek had een positie aan de Duitse partijschool te
 Berlijn aanvaard).²³⁾ Alleen Wibaut en van der Goes bleven in
 hun niet altijd gemakkelijke positie achter. De eerste vond op het
 gebied van het gemeente-socialisme een hem liggend werkterrein in
 de hoofdstad, maar vermocht ook in deze functie van de zijde van
 Troelstra zeer weinig waardering te oogsten. "Ik zou sommige
 propagandisten wel van hun wethouderszetels willen trappen", is
 een uitlating uit 1920, die ongeclausuleerd als zij was ook op
 Vliegen kon slaan!²⁴⁾ Van der Goes zou ten slotte in 1932 als
 exponent ener nieuwe linkse oppositie de partij verlaten die hij
 in 1894 mede had opgericht en waarvan hij de geestelijke vader is
 genoemd.

Troelstra, die te Deventer zijn gewenste triumpf had behaald en daarmee het tijdperk van de Nieuwe Tijd- en Tribune-oppositie had afgesloten, genoot niettemin in het volgend decennium ook geen onbestreden leiderspositie. De tegenstellingen tussen hem en de rechtervleugel moesten wel scherper tot uitdrukking komen toen de linkerzijde, tegen wie de reformisten hem een tijdlang hadden laten begaan, aan betekenis had ingeboet. Zoals gezegd trad zulks in 1913 tijdens de kabinetsformatie van Dr. D. Bos en in de novemberdagen van 1918 het duidelijkst naar buiten. De beschuldiging door Schaper intra muros van een partijconferentie in 1913 uitgesproken dat Troelstra tegen de grote momenten niet opgewassen bleek, is onthullend voor de wezenlijke interne situatie. 25)

Zowel Vliegen in wat verzachte vorm als Schaper houden deze zienswijze in hun geschriften ook na vele jaren staande en breiden haar zelfs uit tot Pieter Jelles' gehele politieke loopbaan. 26)

De vraag rijst waar dan eigenlijk het politieke steunpunt van de parlementaire leider der Nederlandse sociaal-democratie gelegen heeft gedurende zo lange tijd. Terwijl zowel de marxisten als de revisionisten zich tegen hem kantten wist hij zich naar buiten toe toch als de grote woordvoerder der arbeiderspartij te handhaven. Prof. Fr. de Jong heeft in zijn boek over Saks gesproken over diens latere vereenzaming, maar het heeft er alle schijn van dat dit proces van persoonlijke vereenzaming zich bij de grote Troelstra, ook blijkens diens eigen getuigenis, in niet geringer mate heeft voorgedaan. Na de november-gebeurtenissen van 1918, de "Week der dupeš (Saks), toen de revisionisten hem een ogenblik geheel wilden loslaten, is dit proces in versnelde vaart voortgegaan en had Troelstra zijn grote prestige zelfs op het parlementaire plan verloren.

Ook over dit "in mist en moeras verzinken" heeft Romein gesproken in zijn karakteristiek van Troelstra waarmee wij dit artikel begonnen zijn. 27)

Wat er over bleef was de legende, in de Gedenkschriften door de schrijver zelf gecultiveerd, van de geroepen leider die zijn leven wijdde aan de ontvoogding van de arbeidersklasse en die door zijn gemakkelijk meeslepende welsprekendheid de grote massa der aanhangers inderdaad wist te imponeren ook in situaties waarin hij de koers kwijt was. Geen beter typering heeft hij van zich zelf gegeven dan toen hij getuigde dat zijn fractiegenoten Schaper, Vliegen en Van Kol hem in 1913 buiten de regering wilden houden, opdat hij in de Kamer zijn "revolutionaire fanfares zou kunnen blijven blazen". 28) Hier schetst hij zich ongewild als wat hij in wezen sinds 1892-93 geweest was, niet de principiële politicus, noch de weloverwogen taktikus, maar de man van de revolutionaire fanfare, die te allen tijde in staat was ook het vrijwel omgekeerde standpunt te gaan verkondigen als de situatie dit meebracht. "Het principe is dat men ook anders kan", schreef Saks in een zeer scherpe beschouwing over "Pieter Janus" in 1919. 29) Zo is de toedracht geweest in 1903 en in 1913 en in 1918 en hier heeft men de diepste grond van de onverenigbaarheid van figuren als Gorter en H. Roland Holst, maar ook Vliegen en Tak of Schaper met P.J. Troelstra. Een en ander kan de duurzaamheid van zijn politieke schepping uiteraard niet ten goede zijn gekomen en zoals bekend heeft de SDAP anders dan haar zusterpartijen elders de Tweede Wereldoorlog niet overleefd. Het element van labiliteit dat in Troelstra's wezen lag besloten, heeft niet nagelaten invloed uit te oefenen op de ontwikkelingsgang der sociaal-democratie te onzent, die pas in 1939 regeringspartij werd. Dat hieraan ook objectieve omstandigheden ten grondslag liggen, zoals de sterke

Domela-tradities bij een deel der Nederlandse arbeidersbevolking, behoeft daarom niet te worden voorbijgezien. De bedoeling van deze bijdrage was echter om innerlijke tegenstrijdigheden in de figuur Troelstra te belichten gedurende een bepaalde episode die wel als kenmerkend voor zijn gehele loopbaan mag gelden.

Noten.

- 1) P.J. Troelstra, Gedenkschriften, 4 dln. (1927-1931).
- 2) Johan Winkler, Profeet van een nieuwe tijd, 1948.
Jelle Troelstra, Mijn Vader Pieter Jelles, 1952.
- 3) Jan Romein, De Lage Landen bij de Zee, 1934.
- 4) a.w., p. 651.
- 5) A.J.C. Rüter, De spoorwegstakingen van 1903 (1935).
Fr. de Jong, J. Saks, Literator en marxist, 1954.
- 6) a.w., p. 92.
- 7) a.w., p. 593.
- 8) A.F. Mellink, Het politiek debuut van mr. P.J. Troelstra (1891-97), nog niet gepubliceerde voordracht op het vijftiende congres van Nederlandse historici, 1968).
- 9) F.M. Wibaut, Levensbouw, 1936. G.W.B. Borrie heeft aan hem zijn zo juist verschenen proefschrift gewijd.
- 10) A.J. Koejemans, David Wijnkoop, 1967.
- 11) H.P.L. Wiessing, Bewegend Portret, 1960, p.246.
- 12) W.H. Vliegen, Die onze kracht ontwakten deed, Geschiedenis der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 25 jaren van haar bestaan, deel I (z.j.), p. 419.
- 13) W. van Ravesteijn, De wording van het communisme in Nederland, 1948, p. 97.
- 14) s.w., p. 556 vlg.
- 15) H. Roland-Holst - Van der Schalk, Kapitaal en arbeid in Nederland, 1932, deel II, p. 83.
S. De Wolff, Voor het land van belofte, z.j., p. 163 vlg.
- 16) a.w., II, p. 318.
- 17) Vliegen, a.w., II, p. 213.
- 18) Gedenkschriften, III, p. 52.
- 19) Fr. de Jong, a.w., p. 283.
- 20) W.H. Vliegen, De Dageraad der Volksbevrijding, deel II, p. 364.
- 21) a.w., II, p. 87 vlg. en 226 vlg.
- 22) Verslag van het buitengewoon congres der SDAP, gehouden op 13 en 14 februari 1909 te Deventer, p. 24 vlg. - Wiessing, a.w., p. 115 vlg.
- 23) Vliegen, a.w., II, p. 354 vlg.
- 24) Gedenkschriften, IV, p. 300.
- 25) a.w., III, p. 230

- 26) Vliegen, a.w., I, p. 217. J. H. Schaper, Een halve eeuw van strijd, I, 1933.
- 27) a.w., p. 653.
- 28) Gedenkschriften, III, p. 234.
- 29) J. Saks, Socialistische Opstellen, II, 1923, p. 243.

adv.

café - w o l t h o o r n - turftorenstraat 6 - groningen - café

w

w

o

o

l

goed dispuut gehad?

l

t

ga ook naar wolthoorn!

t

h

h

o

o

o

generaties geschiedenisstudenten

o

r

gingen u reeds voor.

r

n

n

café - turftorenstraat 6 - groningen - w o l t h o o r n - café